

Atatürk ve Üniversite Reformu (1933)

Atatürk and the University Reform (1933)

Yücel NAMAL, Tunay KARAKÖK

ÖZ

Osmanlı döneminde ve Cumhuriyet'ten sonraki on yılda ülkemizdeki tek yükseköğretim kurumu olan Darülfünun, inkılâpçı bir değişim gösteren toplumda tutucu bir karakter taşımakta idi. O dönemde yönetimde bulunan politikacı ve bilim adamları Darülfünun'da yeterince düşünmeyen, sorgulamayan ve eleştirmeyen insanlar yetiştirildiği, bu kurumun ülke sorunlarına tamamen duysuz kaldığı düşüncesinde idiler. Bizzat Atatürk'ün emriyle, Türkiye'ye çağrılan İsviçreli Profesör Albert Malche'nin verdiği rapor doğrultusunda yükseköğretim sistemimizdeki ilk üniversite reformu yapılmıştır. Çağdaş anlamda bir üniversite oluşturmayı amaçlayan 2252 sayılı Kanun, 1933 yılında çıkarılmıştır. Atatürk'ün gerçekleştirdiği bu reformla, Malche'nin raporu doğrultusunda üniversitede Avrupa modeli yönetim ve eğitim-öğretim esas alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Atatürk, Üniversite, Reform, Darülfünun, Albert Malche

ABSTRACT

Darülfünun, which was the first and unique higher education institute during the Ottoman period and the first ten years of Turkish Republic, had a conservative character against a revolutionist society. In the opinion of some governors and scientists at that time, Darülfünun produced graduates without notion, criticism and interrogation, and remained insensitive to country's problems. Based on the report by invited Swiss Professor Albert Malche and by Atatürk's order, the first higher education reform was made. The 2252 Code aimed at building up a modern university was introduced in 1933. In accordance with Malche's report and Atatürk's reform, European model of administration and education was accepted in Turkish universities.

Keywords: Atatürk, University, Reform, Darülfünun, Albert Malche

GİRİŞ

Eğitim tarihimize baktığımızda, medreselerde pozitif bilimlerin, 17. yüzyılda etkisini kaybetmeye başladığını görmekteyiz. Tanzimat Fermanının ilanı ile (1839), Batı tarzı eğitim kurumlarının açılışına önem verilmiştir. Yüksekokullar, 18. yüzyıl başlarında açılmaya başlamış, 19. yüzyılda ise sayıları artmıştır. 1846 yılına gelindiğinde, yükseköğretime yönelik bir kurumun açılması öngörülmüştür. Darülfünun adı verilen bu kurumda, eğitim 1863'te başlamış, 1933 yılına kadar çeşitli aşamalardan geçerek sürmüştür. Bu kurumun kendinden bekleneni verememesi nedeniyle, reform için rapor hazırlamak üzere, İsviçre'den Prof. Albert Malche getirilmiştir. Hazırlanan raporun şekillenmesi sonucunda, 31 Temmuz 1933'te Darülfünun kapatılarak, 1 Ağus-

tos 1933'te İstanbul Üniversitesi açılmıştır. İstanbul Üniversitesi ile modern bir yükseköğretim yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Osmanlı döneminde modern anlamda ilk üniversite olan Darülfünun 1846'da hazırlanan bir layiha ile 1863'de İstanbul'da kurulmuş; çeşitli sebeplerle 1860'lı yılların sonuna kadar birkaç kez kapanıp yeniden açılmıştır. 1900'de yeniden açılan üniversitede (Darülfünun-ı Şahane), öğretim, Abdülhamit rejiminin çekinceleri içinde maarif vekili tarafından gönderilen müfettişler eşliğinde ve denetiminde edebiyat, dünya tarihi, felsefe ve siyaset konularının dışarıda bırakıldığı yüzeysel programlarla yürütülmüştür (Ergin, 1977). 1908'de I. Meşrutiyetin ilanı ile ismi Darülfünun-ı Osmanî olarak değişen üniversitede ders programları yeniden düzenlenerek, zenginleştirilmiştir.

Yücel NAMAL (✉)

Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, Zonguldak, Türkiye
Zonguldak Karaelmas University, Department of Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution, Zonguldak, Turkey
namaly@karaelmas.edu.tr

Tunay KARAKÖK

Zonguldak Karaelmas Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, Zonguldak, Türkiye
Zonguldak Karaelmas University, Department of Atatürk's Principles and History of Turkish Revolution, Zonguldak, Turkey
karakokt@karaelmas.edu.tr

Geliş Tarihi/Received : 15.01.2011

Kabul Tarihi/Accepted: 18.03.2011

İttihat ve Terakki yönetiminde geçen bu yeni dönemde üniversite kadrolarında 1909'da ciddi bir tasfiye gerçekleştirilmiş, Üniversite topluluğunun bu durum karşısındaki sınırlı tepkisi ise siyasi tehditlerle susturulmuştur (Tunçay, et al, 1984). Darülfunun müderrislerinin hazırladığı mazbata doğrultusunda; Osmanlı Hükümeti, Ekim 1919'da hazırladığı Nizamname'nin 2. Maddesinde "ilmi muhtariyet" (bilimsel özerklik) verilmiştir (Timur, 2000; Hatiboğlu, 2000; Ortaylı, 2001). 1921 yılında ise, 493 sayılı yasa ile Darülfunun'a tüzel kişilik ve özerklik verilmiştir. Bu dönem, özgür üniversite geliştirecek potansiyel taşımamıştır. Bir yandan İstanbul Darülfunun'u, İzmir'in işgaline büyük bir tepki gösterip, protesto toplantısı yaparken, diğer yandan bazı hocalar Kurtuluş Savaşı'na karşı çıkmışlardır. Ancak bu hocalara artan tepki 1922 yılında bir boykota dönüşmüştür. Ankara'nın da desteklediği bu boykot işbirlikçi öğretim üyelerinin Darülfunun'dan uzaklaştırılmasıyla bitmiştir (Timur, 2000).

Tüm bu bilgiler ışığında, bu çalışma, üniversite reformunun nasıl hazırlandığı ve Atatürk'ün reform karşısındaki tutumu, reformun neleri içerdiği, reform ile birlikte nelerin değiştiği, Darülfunun'dan İstanbul Üniversitesi'ne geçişin nasıl olduğu, reform da yabancı öğretim elemanlarının rolünün ne olduğu, reform sonrasında derslerin nasıl olduğu ve yeni üniversitenin öğretim elemanlarının nasıl belirlendiği konularını ele almaktadır.

DARÜLFÜNUN'DAN MODERN ÜNİVERSİTEYE

"Dar" kelimesi her ne kadar Arapça'da ev anlamına geliyorsa da terim olarak okul, mektep anlamı taşımaktadır. Bir yüksek okul olarak ise; Fen Fakültesi manasındadır. Buradan hareketle, bu okula "Darülfunun"(Fenler Evi) adı o günün şartlarında medreseden ayrı bir müessese olduğunu ortaya koymak için verilmiştir. III. Selim, II. Mahmut gibi reform yanlısı sultanlar, medrese türü eğitime ve ulemalara bağlı olmayan bir yüksekokul (üniversite) tipinin gelişebilmesi amacıyla hareket etmişlerdir. Bu gelişme, ilk önce askeri alanda, meslek okulları ve yüksekokul kuruluşlarıyla başlar, daha sonra tıp, ziraat, madencilik, idari bilimlerle genişler. En sonunda 19. yy.'ın ortalarında batıdaki örneklerine göre bir üniversite kurma noktasına gelinmiştir (Widmann, 1981). Bu dönemde Ali ve Fuat Paşalar da bir girişimde bulunmuşlar, Encümen-i Daniş' adıyla bir akademi kurmuşlardır. 1862'de ise, Cemiyet-i İlmiye-yi Osmaniye-yi² oluşturmuşlardır (Ortaylı, 2003).

Medreselerin dışında pozitif ilimlerin okutulmasına hendedhane (1734), Mühendishane-i Bahri Hümayun (1774) ve Mühendishane-i Berri Hümayun (1793)'la başlanmıştır (Berkem, 2003). Bu dönemde açılan yükseköğretim kurumlarında amacın öğrencilere bir alanda uzmanlık kazandırmak veya bilimsel araştırma yapmak şeklinde açıklanamayacağı görülür. Açılan okullarda, dönemin yetişmiş insan gücü ihtiyacı en büyük öneme sahiptir. Bu amaçla kurulan okullardan biri de 1827'de de hekim yetiştirmek üzere kurulan Tıphane-i Amire'dir. Bu dö-

nemde ticaret ve ziraat alanında, ayrıca yabancı dille ilgili dallarda yüksekokullar açılmaktaydı. Mekteb-i Fünun-u Maliye adı altında bir meslek ihtisas okulunun açılmasını isteyen devrin sadrazamı Sait Paşa tarafından devlete iyi ve kaliteli memur yetiştirmek için yatılı bir Ticaret Mektebi açılmıştır. Ayrıca Müze-i Hümayun ve memurlara yabancı dil öğretmek üzere Fransızca beş yıl öğrenim süreli Hariciye Nezaretine bağlı bir Lisan Mektebi ve Ameliyat Ziraat Mektebi gibi kurumlar açılmıştır (Koçer, 1991). O dönemde kurulan bir diğer yüksekokul ise 1859 yılında Tanzimat'ın yeni sistemini yönetecek eleman ihtiyacını karşılamak için kurulan Mektebi Mülkiye'dir³. 1867 yılında kurulan Askeri Tıbbiye içinde Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye ise, sivil okul olup, ikinci Abdülhamit döneminde ayrı bir yükseköğretim kurumu haline gelmiştir (Yamaner, 1999).

Bu dönemdeki yüksekokullarda dikkat çeken nokta, çoğunun belli bir zaman sonra kapatılmak zorunda kalınmasıdır. Bu okulların kapatılmasındaki nedenler; yüksekokulların hazırlıksız, öğretim araç gereçlerinden ve öğretim elemanlarından yoksun olarak açılması, şeklinde sıralanabilir. Bazılarının Avrupa'nın isteği doğrultusunda ve yeterli altyapı çalışmalarını yapılmadan açılmış olması da, bu okulların eğitim öğretime uzun süre devam edememesine neden olmuştur. Buna karşın kuruluşuna gereken önemin verildiği ve bunun için çaba sarf edildiği okulların ise daha kalıcı olduğu gözlenmiştir. Bu okullardan bazılarının kurulmasında, Avrupalı uzmanlardan istifade edilmiştir. Buna örnek olarak, Macar uzman Baron de Tott'un önerileri doğrultusunda kurulan Mühendishane-i Berri Hümayun verilebilir. Daha sonra bu okul İstanbul Teknik Üniversitesi'ne dönüştürülecektir (Koçer, 1991). Bu yüksekokullar dışında bir üniversitenin kurulması için de çalışmalar başlamıştı. Yukarıda belirttiğimiz ayrı ayrı kurulan yükseköğretim kurumları bir çatı altında birleştirilerek, daha sonraki yıllarda açılacak üniversitenin bölümlerini oluşturacaktır. Üniversite kurulmasına ilişkin çalışmalar, Tanzimat Dönemi'nde başlamıştır. Konuyla ilgili dönemin Sadrazamı Sait Paşa'nın girişimleri olmuştur. Üniversite kurmak üzere ilk adım, Mart 1845'de atılmıştır. Meclis-i Vala ulema, asker ve bürokrat sınıfından seçilecek kimselerden Meclis-i Muvakkat adında geçici bir Maarif Meclisi kurulmasını kararlaştırıp, bu doğrultuda eğitim planları hazırlamaya başladı. Çalışmaların yaklaşık on birinci ayında Meclis-i Valaya takdim edilen eğitimin planlaması hakkında layiha da Osmanlı literatüründe ilk defa "Darülfunun" adı ile bir eğitim kurumunun tesisi fikri yer aldığı görülmüştür. Öngörülen ilk hedef devlet hizmetini daha iyi bir şekilde yürütecek memur yetiştirmek olduğu açıkça belirtilmektedir (Semiz, 1999). Darülfunun'un kurulmasında bir diğer amaç; Hükümetin, Tanzimat Fermanı'nın (1839) ilanından sonraki dönemde, Avrupa'nın eğitim alanında bizden beklediği gelişmeleri yerine getirmek istemesidir.

1845'de kurulan Meclis-i Muvakkatın hazırlamış olduğu ve Meclis-i Vala'nın onayladığı ilk rapor eğitim sistemine iki yenilik getirmiştir. Bu yenilikler; eğitimin üç kademeli sisteme geçme-

¹18 Temmuz 1851'de kurulmuş olup, daha çok Darülfunun'un kitap, telif ve tercüme eserleri ihtiyacının karşılanması için çalışmaktaydı.

²Tanzimat döneminde, 24 Mayıs 1861'de kurulan cemiyet, modern bilime katkıda bulunmak üzere kurulmuş olup, bu meyanda Darülfunun'a da bilimsel katkısı olmuştur.

³Bu mülkiye, rüşdiye ve idadi arasında iki senelik bir ortaöğretim kurumuydu ve İkinci Abdülhamit döneminde bir nizamname ile üç sınıflı idadi ve iki sınıflı da yüksek olmak üzere bir yüksekokul haline gelmiştir.

siyle sıbyan ve rüşdiye okullarının yanı sıra bir Darülfünun'un kurulması ve Maarif Meclisi'nin oluşturulmak istenmesidir. Maarif Meclisi'nde, Darülfünun; malumat ve hüsnü ahlâkça mükemmel olmak isteyen ve bütün ilim ve fenleri okumak veya devlet dairesinde çalışmak isteyen herkese gerekli bilgileri sağlayan kurum olarak tanımlanmıştır. Bu meclis, 1846'da Bab-ı Hümayun civarındaki eski cephane binası ve saray arsası üzerinde Darülfünun binası yapılmasını kararlaştırmış ve İtalyan mimar Gaspere Fossati'yle binanın yapımı için anlaşmıştır (Başar, 1996).

1846 yılında kurulması öngörülen Darülfünun binasının yapımının uzun sürmesi ve gerekli teçhizatın temini için yapılan hazırlıklar nedeniyle yaklaşık on yedi yıl eğitime başlayamamıştır. Darülfünun binasının yapımının uzun sürmesi nedeniyle, derslerin halka açık yapılması kararlaştırılmıştır. Bu birinci Darülfünun'da fizik ve tabii ilimlere ait ilk dersler verilmeye başlanmıştır. İlk ders Derviş Paşa tarafından 300 kadar dinleyici önünde verilmiş olan fizik dersidir (Berkem, 2003). Böylece Darülfünun, Derviş Paşa'nın verdiği Fizik dersiyle, 12 Ocak 1863'te eğitim öğretime başlamıştır (Başar, 1996). Darülfünun'un öncelikli hedefi, her çeşit ilmi ve tekniği öğretmek olarak belirlenmiştir. Darülfünun'un bir diğer hedefi ise, devlet dairelerinde çalışmak isteyenlere gerekli bilgiyi sağlamaktır (Bilsel, 1943).

Uzun süren çabalar sonucunda ve oldukça uzun süren zaman zarfında kurulan Darülfünun çok kısa bir süre eğitim öğretime devam edebilmiştir. Bu ilk Darülfünun'un kapanması Darülfünun binasında çıkan yangınla ilişkilendirilmektedir. Bu olayın ardından, ikinci defa Darülfünun kurma girişimleri başlamıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda, 1869 yılında ikinci Darülfünun kurulmuştur.⁴ Çeşitli nedenlerle dört defa açılıp kapanan Darülfünun en son İstanbul Darülfünun'u adıyla anılmış, ardından İstanbul Üniversitesi kurulmuştur. 2869 tarihli Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde Darülfünun'a geniş yer ayrıldığı görülür. Bu nizamnamede, Darülfünun'un yapısal düzeni ile işleyişi hakkında bilgiler de bulunmaktadır. Nizamnamenin birinci bölümünün, yüksek öğretime ilişkin kısmında "*Darülfünun*" başlığı altında elli maddelik bir kısım yer almaktadır. 20 Şubat 1870'de öğretime başlayan ikinci Darülfünun'un getirdiği önemli yenilikler; öğrencilerini seçme sınavı ile alması ve halka pozitif bilim anlayışı aşılacak üzere gece dersleri vermesi şeklinde nitelenmektedir (Kısakürek, 1976). Maarif Nizamnamesinde, her şubenin öğretim süresi üç yıl, müderris olacaklar için dört yıl olarak belirlenmiştir. Okulda, öğretim dilinin Türkçe olacağı, ancak, Türkçe bilmeyen öğretmenlerin Fransızca ders verebileceği belirtilmiştir. Üç yıl süreli eğitimin ardından öğrenciler bitirme tezi hazırlayıp, "*şehadetname*" alacaktır (Gelişli, 1993).

1872 yılında kapatılan Darülfünun-ı Osmanî'nin yerine 1874'te yapılan hazırlıkların ardından Galatasaray Sultanisindeki ya-

bancı öğretim üyelerinden de yararlanarak edebiyat, hukuk ve fen alanlarında öğretim yapmak amacı ile Üçüncü Darülfünun "*Darülfünun-ı Sultani*" kurulmuştur (Kısakürek, 1976). Burada edebiyat, fen, hukuk ve ilahiyat mektepleri yer almıştır (Berkem, 2033). Bu kez de Darülfünun-ı Sultani'nin tasarruf gerekçeleri ile 1877'de önce hukuk ve mühendislik daha sonra edebiyat şubesinin de kapanmasıyla okul 1881'de tamamen ortadan kalkmıştır (Gelişli, 1993).

II. Abdülhamit'in tahta çıkışının yirmi beşinci yıl dönümünde Darülfünun'un dördüncü kez kurulması hükümetçe kararlaştırılmış, 14 Ağustos 1900 de yayınlanan bir nizamname ile Darülfünun-ı Şahane kurulmuştur. Darülfünunu Şahane, Meşrutiyetin ilanından sonra yeniden örgütlenilerek İstanbul Darülfünunu adını almıştır (Kısakürek, 1976). Otuz üç yıl eğitime devam eden, Darülfünun-ı Şahane, 1909, 1919 nizamnameleri ve 1912, 1924 talimatnameleri ile düzenlenerek, 1933 yılına kadar varlığını sürdürmüştür. Darülfünun'un kuruluş amaçları şöyle sıralanabilir: Müslim ve gayrimüslim bütün Osmanlı tebaasının yan yana okuyup yetişebilmelerini sağlamak, yatılı bir okulun eğitim şartları içinde ortak bilgiler ve özellik kazanmalarını sağlamak, buradan mezun olanların batılılaşma yolunda devletin kamu hizmetlerinde yer almalarını sağlamak, medreseler dışında dini gelenek ve etkilerden uzak modern bir üniversite eğitimi yapmaktır (Ergün, 1996).

1914'te Birinci Dünya Savaşı'na giren Osmanlı Devleti, Almanya ile ittifak halinde bulunmaktan yararlanarak, Darülfünun'da büyük bir islahata girişmiş, Almanya ve Avusturya-Macaristan'dan pozitif bilim, felsefe ve edebiyat alanları için profesör ve doçentler getirtmiştir. 1914'e kadarki ikinci islahat sırasında, öğretim kadrosu, Tıp Fakültesi müstesna olmak üzere, çoğu Alman olan yabancı profesörlerle Darülfünun'un geniş alanda takviyesi suretiyle Nazır Şükrü Bey'in zamanında teşkilatlanmıştır. Nazır Şükrü Bey, Edebiyat Fakültesine 10, Fen Fakültesine 6, Hukuk Fakültesine 4 Alman profesörü getirtmiş ve bunlar I. Dünya Savaşının sonuna kadar İstanbul'da kalmışlardır (Ergün, 1996).

Darülfünun-ı Şahane, Cumhuriyet dönemine İstanbul Darülfünun'u ismiyle girmiştir. 3 Mart 1924'te çıkartılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Cumhuriyet dönemi'nde eğitim alanında yaşanacak gelişmelerin temeli atılmıştır. Kanunla eğitim öğretimde birlik sağlanması amaçlanmıştır. Darülfünun pozitif ilimlerin okutulduğu bir eğitim kurumu olarak, medreselerin etkisini azaltmış, Tevhid-i Tedrisat Kanunu ise, medreseleri tamamen kaldırmıştır. Kanunda, üniversite eğitiminde geleceğe yönelik pozitif bilimlerin etkisinin artacağına ve eğitimin Maarif Vekâletince yürütüleceğine dikkat çekiliyordu. Darülfünun ise pozitif ilimlerin okutulduğu bir yer olarak medreselerden ayrı bir kurumdur. Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Darülfünun tek yükseköğretim kurumu olarak daha fazla önem kazanmıştır.

⁴1867 yılında Fransız Eğitim Bakanı Victor Durey'e Osmanlı Eğitim Kurumlarının nasıl sistemleştirileceğine ilişkin olarak bir proje hazırlanmıştır. Durey projesinde, fen, tarih, hukuk, idari bilimler okutacak bir üniversitenin kurulmasını, genel kitaplıkların açılmasını önermiştir. Bu öneriler doğrultusunda Fransız Liseleri modeline göre 1868 yılında Mekteb-i Sultani (Galatasaray Lisesi) açılmıştır. 1869 tarihinde ise Maarif-i Umumiye Nizamnamesi yayınlanmıştır. Bu tarihten üniversite reformu sonrası açılan yeni üniversitenin ilk yıllarına kadar, yükseköğretimde Fransa'nın model alındığı görülür. İkinci Darülfünun'un kuruluş kararı Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nde yer almıştır. (1869) Maarif-i Umumiye Nizamnamesi'nin 79.maddesinde, İstanbul'da "*Darülfünun-ı Osmanî*" adı altında bir yükseköğretim kurumunun kurulması öngörülmüştür. Darülfünun "*Felsefe ve Edebiyat*", "*Hukuk*", "*Tabii Bilimler*" ve "*Matematik*" olmak üzere üç bölümden oluşacaktı. Kurumun başında "*Nazır*" unvanını taşıyan bir rektör bulunacaktı. Darülfünun-ı Osmanî, daha önce Avrupa'ya bu okulda öğretmen olmak üzere gönderilmiş bulunan Hoca Tahsin Efendi'nin müdürlüğe getirilmesiyle dönemin Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından 20 Şubat 1870 tarihinde açılarak öğretime başlamıştır (Başar, 1996).

Tevhid-i Tedrisat kanunu ile medreselerin bıraktığı boşluğu doldurmak için aynı yıl Darülfünun'a bir İlahiyat Fakültesi eklenmiştir (Korkut, 2005).

Tüm bu gelişmeler, Darülfünun'un yapısı ve işleyişi hakkında öteden beri yapılacak incelemelerin ortaya koyduğu yapısal ve işlevsel değişikliklerin ne kadar gerekli ve doğru olduklarının birer kanıtı şeklindedir. Yapılmasına lüzum görülen değişiklikler yalnız eğitim şekillerine, müfredata has olmayıp fakültelerin kurulmasına ve bütün eğitim kurumlarının yeniden seçilmesine isabet ettiği için meselenin, bugünkü teşkilatı düzeltmek suretiyle halledilmesi mümkün görülmemiş, yeni ve daha iyi ve esaslı bir müessesenin meydana getirilmesi için mevcut teşkilatın kapatılmasına ve mevcut kadro ile bir intikal devresinin kabul olunmasındaki zaruret takdir edilmiştir. Bu ilga keyfiyeti ve bir senelik muvakkat devre Maarif Vekilliğini yeni teşkilata teşebbüsünde ancak ilmi ve asri esaslar dairesinde serbest bırakılmasını temin etmiş olacaktır (Taşdemirci, 1993).

Darülfünun'un kapatılması ve yerine İstanbul Üniversitesi'nin kurulmasına dair kanun tasarısı, T.B.M.M. Maarif Encümeni 16 karar numaralı 1/705 esas numaralı Maarif Encümeni mazbatasında 24.5.1933 tarihinde yer almıştır (Arslan, 1995).

Atatürk ve Üniversite Reformu

Sakarya Zaferi kazanıldığında Mustafa Kemal Paşa'ya; *"İşte zaferi kazandınız, şimdi ne yapmak isterdiniz?"* diye soranlara Mustafa Kemal *"Milli Eğitim Bakanı olarak memleketimin irfanına hizmet etmek isterdim"* cevabını vermiştir (İnan, 1984). Atatürk ölümünden önce 1 Kasım 1937'de TBMM açış konuşmasında Milli Eğitim hakkında adeta bir vasiyet olarak şunları söylemiştir (İnan, 1984):

Büyük davamız, en medeni ve en müreffeh millet olarak varlığımızı yükseltmektir. Bu, yalnız kurumlarında değil, düşüncelerinde temelli bir inkılâp yapmış olan büyük Türk milletinin dinamik idealidir. Bu ideali en kısa bir zamanda başarmak bir fikir ve hareketi beraber yürütmek mecburiyetindedir. Bu teşebbüste başarı ancak, türeli bir planla ve en rasyonel tarzda çalışmakla mümkün olabilir. Bu sebeple, okuyup yazma bilmeyen tek vatandaş bırakmamak, memleketin büyük kalkınma savaşının ve yeni çatısının istediği teknik elemanları yetiştirmek, memleket dâvalarının ideolojisini anlayacak, anlatacak, nesilden nesile yaşatacak, fert ve kurumları yaratmak, işte bu önemli umdeleri en kısa zamanda temin etmek, kültür vekâletinin üzerine aldığı büyük ve ağır mecburiyetlerdir. İşaret ettiğim umdeleri Türk gençliğinin dimağında ve Türk milletinin şuurunda daima canlı bir halde tutmak, üniversitemize ve yüksekokullarımıza düşen başlıca vazifedir.

Afet İnan da bu konuda şunları yazmıştır (İnan, 1984): *"Onun en çok uğraştığı konulardan biri Milli Eğitim ve Kültür işlerine ait idi. Hatta bazı zamanlar "Eğer Cumhurbaşkanı olmasam, Maarif Vekilliğini almak isterdim"* derdi. Zira Atatürk, köklü, eğitimsiz ve kadrosuz çağdaşlaşma ve kalkınma olamayacağı bilincindedir. Bundan dolayıdır ki Atatürk, bir yandan yeni üniversitelerin kurulmasını önerirken öte yandan mevcut üniversiteyi (Darülfünun'u) geniş çaplı bir reform ile düzeltme, modernleştirme gereğini duymuştur. Ne var ki Atatürk üniversiteyle ilgili ilk ciddi çalışmalarını ancak 1930'lardan sonra başlatabilmiştir.

Bu çalışmaların ilki, İstanbul Darülfünun'u gerek eğitim yönünden gerek teşkilat yönünden yenileyecek olan üniversite reformudur (Widmann, 1981).

1923'ten 1932'ye kadar geçen süre içinde, Darülfünun daha doğrusu onun kadrosundaki kimi öğretim üyelerinin, Kurtuluş Savaşı'na ve Cumhuriyet'le başlayan devrime karşı cephe almaları ya da sessiz kalmaları zaman zaman yakınmalara yol açmış ve bazı olaylar doğurmuştu. Bunlardan en önemlisi 30 Nisan-25 Ağustos 1922 tarihleri arasında süren Darülfünun grevidir. Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçişinden başlayarak, ona ve Anadolu direnişine açıkça cephe almış olan İçişleri Bakanlarından Ali Kemal, Darülfünun'da, Avrupa ve Osmanlı Devleti ilişkileri dersini, Sevr Antlaşması'nı imzalamış olan Rıza Tevfik de metafizik derslerini vermekteydi. Kurtuluş Savaşı zaferle sonuçlanırken onların bu görevlerini sürdürmeleri özellikle öğrenciler arasında tepkiler yaratmıştı. Rıza Tevfik'in mart ayı sonlarında Fuzuli hakkında verdiği bir konferansta ünlü şairin Türk olmadığını öne sürmesi dinleyiciler tarafından protesto edilmiştir. 30 Mart 1922'de toplanan Edebiyat Medresesi öğrenci kongresinde, Ali Kemal ve Rıza Tevfik ile birlikte Anadolu karşıtı Peyam-ı Sabah gazetesinde yazıları çıkan Türk Edebiyat Tarihi müderrisi Cenap Şahabettin, İran Edebiyatı müderrisi Hüseyin Daniş ve İngiliz Edebiyatı Tarihi okutan Barşamiyan'ın görevden alınmaları isteğiyle grev (boykot) kararı alınmıştı. Öteki fakülteler (medreseler) öğrencilerinin de katılımıyla grev, Darülfünun düzeyinde yaygınlık kazanmıştır. Sorun çeşitli aşamalardan geçerek ancak, söz konusu 5 kişinin süresiz izinli sayılıp derslerden alınması ile çözülebilmişti. Böylece grev de sona ermiş ve derslere yaklaşık 4 ay sonra 25 Ağustos 1922'de yani Büyük Taarruz'dan bir gün önce başlanabilmişti (Gürkan, 1971). Greve yol açan nedenler ve Cumhuriyet'in ilanı kimi kişilerce eleştirilirken, Darülfünun'un sessiz kalması doğal olarak Atatürk ve hükümet çevrelerinde Darülfünun'a karşı bir burukluk yaratmıştı. İşte bu sırada Edebiyat Medresesi Müderrisler Meclisi, 19 Eylül 1923'te Yahya Kemal Beyatlı'nın önerisi üzerine Gazi Mustafa Kemal'e *"fahri müderrislik"* unvanı verilmesini kararlaştırmıştı. O tarihte henüz TBMM Başkanı bulunan Atatürk de bundan ötürü bir telgrafla teşekkürlerini bildirirken, Üniversiteden ve Edebiyat Medresesinden beklediklerini şöyle dile getirmişti: *"Türk kültürünün odağı olan fakülteniz onursal profesörlüğüne seçilmemden dolayı kurulunuza teşekkür ederim. Eminim ki ulusal bağımsızlığımızı bilim alanında fakülteniz tamamlayacaktır. Bu onurlu gelişmenin meydana gelmesini üzerine alan kurulunuz arasında bulunmak bence onur vericidir"*. Darülfünun 1 Nisan 1924'te İstanbul Darülfünunu adını alıp katma bütçe ile mali özerklik ve aynı zamanda tüzel kişilik kazanmıştır (Tunçay, ve diğ. 1984).

TBMM'nin 23 Mayıs 1926 tarihli oturumunda Maarif Bakanı Mustafa Necati, Atatürk'ün Darülfünun'a bakışını şöyle açıklamıştır:

Darülfünun doğrudan doğruya bağımsız bir kurumdur. Ulusun manevi gücünün temsilcilerinden biridir. Kabul etmek gerekir ki Darülfünun denen kurum, doğrudan doğruya Maarif Bakanlığının buyruğu altında bir kurum değildir. Eğer gelişigüzel herhangi bir kişi Darülfünun kurumuna şu biçimde, bu biçimde davranın diye emir verecek olursa orada Darülfünun yok demektir.

Ancak bundan 15 gün sonra Darülfünun'da konuşan Mustafa Necati, öğretim kadrosuna şu mesajı vermek gereğini de duy- muştur:

Ulusun üniversiteye bağladığı umudu aklı gösterecek güçlü ka- nıt da sayın müderrislerimizin, öğretmenlerimizin yayınları ve yapıtları olacaktır. Darülfünun, Türkiye'nin bütün aydın takımı- nın bilimsel odağıdır. Buradan çıkacak araştırmalar ve yapıtlar, Türk aydınlarını yükseltecektir. Sizin yapacağınız eserlerdir ki yurt aydınlarına yeni ufuklar açacak ve Türkiye'ye kültür ala- nında uluslararası bir onur kazandıracaktır. Bir ulusun uygarlık yeteneğine ve yaşam gücünü en yüksek kerte de temsil eden kurum Darülfünun olduğu için Darülfünunumuzun her alanda öteki uygar ulusların üniversiteleri düzeyine çıkma zorunlulu- ğunda olduğunu özellikle belirtmek isterim (Turan, 1998).

Bu sözler, hükümetin araştırma ve yayınlara ağırlık verilmesini ve bunlara uluslararası düzeyde bir içerik kazandırılmasını istediği yolunda açık bir uyarı demektir. Çağdaşlaşmaya yönelen Cumhuriyet Türkiye'sinde üniversite de çağdaş düzeyde olma- lıydı! Bakanın bu uyarıyı yaptığı günlerde özellikle Edebiyat Medresesi öğretim üyeleri arasında bilimsel araştırmalar konu- sunda kısır bir tartışma başlamış bulunuyordu. Emin Erişirgil, "Idealistlik Tehlikesi ve Darülfünun" başlıklı yazısında sorunun çok boyutlu olduğu üzerinde durmuştu. Fuat Köprülü ise "Da- rülfünunun Vazifeleri" başlıklı yazısı (Turan, 1998) ile Erişirgil'e yanıt vermişti. Türkiye'de çağdaş bilimlerin gelişebilmesi için önlem alma düşünülürken, "Bilim alanındaki gerçek durumu- muzu bütün acılığı ve açıklığıyla gördükten sonra, ona göre genel ve kesin önlemler almak zorundayız" diyen Köprülü, bun- ların yarım ve geçici olmaması gerektiğini belirtmişti. Eğitim Ba- kanlığı müfettişlerinden Avni Başman ise "İlim ve İnkılâp" iliş- kilerini ele alan yazısında (Turan, 1998), "Devrim bilimi saygılı olmalıdır" ya da "Devrimler bilimin kurallarına uymak zorunda değildir; bilim, devrimin arkasından yürümelidir" biçimindeki karşıt savların aşırı görüşler olduğunu anımsatmıştı. Devrimle- rin bilinçsiz su akımları ve fırtınaları andıran cansız hareketler olmadığını, "bilim" kavramının da çok iyi tanımlanması gerek- tiğini, endüstri devrimini doğuran etkenin bilim olduğunu ha- tırlatan Başman, bilgi sahibi olmanın bilgin olmak anlamına gelmediğini, hayat ve devrim ile bilim arasındaki ilişkileri düşü- nürken abartıya kaçmamak, ılımlı davranmak gerektiğini savun- muştur (Turan, 1998).

İstanbul Darülfünun'a ilişkin bu tartışmalar sürerken Anadolu'da yeni bir üniversite kurulması da önerilmeye başlan- mıştı. Avrupa'da tıp yanında antropoloji öğrenimi de görmüş olan Şevket Aziz Kansu, "Türk devrimini Türk gelişmesine dö- nüştürecek bir Anadolu Üniversitesi" kurulmasının gerektiğini öne sürmüştü⁵. Bu düşünceyi gerçekleştirmek amacıyla ilimde ve fende ilerlemek için üniversite reformunun yapılması ge-

rekiyordu. Çünkü, Cumhuriyet'in Osmanlı'dan devraldığı tek üniversite olan Darülfünun bir türlü Atatürk'ün bu görüşlerine ayak uyduramıyordu. Medrese özelliği aynen devam ediyordu (Irmak, 2001). Bu nedenle Darülfünun 1933'de 2252 sayılı ya- sayla kapatılmış ve yerine Milli Eğitim Bakanlığına (MEB) bağlı İstanbul Üniversitesi kurulmuştur (Tanilli, 1991).

Atatürk, Malche'in raporu doğrultusunda, İstanbul Darülfünun'un yeniden yapılandırılıp çağdaş bir üniversiteye dönüştürülmesini kabul etmişti. Bu doğrultuda kısa sürede umulan sonucun alınabilmesi için bilimsel özerkliğin kaldırıl- masını da uygun bulmuş ve dahası hazırlanan yasa taslağı olan (Turan, 1998) Üniversite Reformu Kanununu şöyle şekillendir- miştir (Irmak, 2001):

İstanbul Üniversitesinin Kurulması hakkında;

Madde 1- İstanbul Darülfünunu ve ona bağlı bütün müesseseler kadro ve teşkilatlarıyla beraber 31 Temmuz 1933 tarihinden itibaren kaldırılmıştır.

Madde 2- Maarif Vekilliği 1 Ağustos 1933 tarihinden itibaren İstanbul'da İstanbul Üniversitesi adıyla yeni bir müessese kur- maya memurdur. Maarif Vekâleti bu üniversitenin teşkilatına ait kanun layihasının en geç 1 Nisan 1934 tarihine kadar Büyük Millet Meclisine tevdi eyler.

Madde 6- Darülfünun kadrosuna dâhil olanlardan kurulacak üniversitenin muvakkat kadrosuna alınacak müderris ve mual- limler ile bunların muavinleri ve asistanlar 1931 senesi Darül- fünun bütçe kanununun 10 uncu maddesine göre Darülfünuna verilmekte olan maaşlarını alırlar.

Madde 7- Maarif Vekilliği İstanbul Üniversitesinde bir telif ter- cüme heyeti kurmağa yetkilidir.

Madde 12- İstanbul Darülfünunu ile ona bağlı müesseselere ait bütün kanunlar ve hükümler 31 Temmuz 1933 tarihinden itiba- ren kaldırılmıştır.

Madde 13- Bu kanun 1 Haziran 1933 tarihinde yürürlüğe girer. Bu kanunu Bakanlar Kurulu yürütür.

Bizzat Atatürk'ün direktifleriyle Türkiye'ye çağrılan İsviçreli Pro- fesör Albert Malche'in verdiği rapor (Ataünal, 1993) doğrultu- sunda yükseköğretim sistemimizdeki ilk üniversite reformu ya- pılmıştır. Malche'nin Maarif Bakanına verdiği raporda saptanan aksaklıkların başlıcaları şunlardı:

Türkçe bilimsel yayınlar yeterli değildir- Müderrislere ve mual- limlere ödenen ücretler azdır; bu nedenle onlar yan görevler almaya yönelmekte, bu da öğretimin düzeyini düşürmektedir. Dersler eskimiş kuramsal yöntemlerle verilmektedir. Bu bilgiler pratiğe dönüştürülmemekte, uygulama yapılmamaktadır- Öğ-

⁵Aynı yıllarda Ankara'da yeni bir üniversite kurulmasına başlanmış ayrıca Doğu Anadolu'da bir kültür merkezi olacak yeni bir üniversite oluşturulması fikri ortaya atılmıştır. (İnan, a.ge., s. 222-226.) Atatürk'ün bu projelerle ilgili görüşlerini 1 Kasım 1937 tarihli TBMM konuşmasından takip edebiliriz; "... bunun için memleketi şimdilik üç büyük kültür bölgesi halinde mütalaa ederek; garp bölgesi için İstanbul Üniversitesinde başlanmış olan islahat programını daha radikal bir tarzda tatbik ederek, Cumhuriyet'e cidden modern bir üniversite kazandırmak; merkez bölgesi için Ankara Üniversitesi'ni az zamanda kurmak lazımdır. Ve Doğu Bölgesi için Van Gölü sahilinin en güzel yerinde, her şubeden ilkokullarıyla ve nihayet üniversiteleriyle bir kültür şehri yaratmak yolunda, şimdiden fiiliyata geçilmelidir. Bu hayırlı teşebbüsün Doğu vilayetlerimiz gençliğine bahşedeceği feyz, Cumhuriyet Hükümeti için ne mutlu bir eser olacaktır. Tavsiye ettiğim bu yeni teşebbüslerin, eğitmen ve öğretmen ihtiyacını ziyadeleştireceği şüphesizdir. Fakat bu cihet, hiçbir vakit işe başlama cesaretini kırmamalıdır. Vekâletin geçen yıl içinde, bu yönden yaptığı tecrübeler çok ümit verici mahiyettedir." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1997).

retim kadrosunun yabancı dil bilgileri yetersizdir- Bu ortamda geleceğin öğretim üyelerine yetiştirmeye olanak yoktur.

Malche, bu saptamalarının ardından, “Bir devlet darülfünunu için bilimsel özerkliğin güvence altına alınması ne kadar iyi ise, darülfünunun yönetim ve öğretim kurullarının seçilmesinde, hükümetin sorumluluğu da o derece uygundur. Özerkliğin, bir tür uzaklaşış ve kendi kendine kalış niteliği almasını engel olmak gerekir” diyerek bilimsel özerklik kavramını sorgulamıştı. Aynı zamanda müderrislerin kendi meslek arkadaşlarından oluşan kurullarla seçilmeleri sistemine son verilmesini önermişti. “İlgililer fena yargıçlardır. Bu konuda yetki meslek arkadaşlarına değil, bakanlığa ait olmalıdır. Görevden alma yetkisi de atamayı yapan makama aittir” diyordu. Bu önerilerin bilimsel özerkliğin kaldırılması anlamına geldiği açıktı (Turan, 1998). Atatürk de kendisine sunulan raporu, Malche’in belirttiği gibi çağdaşlaşmaya yönelik Türkiye’nin ana sorunlarından birine ışık tutan bir metin olarak dikkatle okumuştur. Raporda yer alan görüş ve saptamalara ilişkin olarak sıra numarası verip 81 not yazması ve ayrıca genel bir değerlendirme yapması bunu göstermektedir. Bu notlardan önemli olanları şöyle sıralanabilir (Turan, 2008):

7) Emin’in (Rektör) en mühim vazifesi ilmi meselelere tealluk eder; idare işleri için bir memur lazımdır.

8) İstanbul Darülfünunu’nu kendisini şuurlu bir şekilde muayyen bir noktaya sevk eden ilmi ve fikri bir hızdan nasibedar değildir (nasibini almamıştır). Birkaç sene için teveccüh edilecek istikameti (dönülecek yönü) vekâlet tespit etmeli.

Fakülte Reislerinin (Dekan) müşterek ve devamlı çalışmaları Emin tarafından temin olunmalı.

10) Darülfünunu’nun en büyük zaafı, şahsi mülahaza (kişisel düşünce) ve araştırmaya sevk eder tarzda tedris (öğretim) yok. Ansiklopedik malumat veriliyor.

12) Darülfünunu’nun hocaları yoktur. Şimdilik hariçten getirmek lazımdır. Ondan sonra da kendi çocuklarımızı ecnebi üniversitelerinde yetiştirmek lazımdır.” Atatürk bunlarla da yetinmeyip “Notlardan Sonra 8 Esaslı Not” başlığı altında Machle’in raporundan çıkartılması gereken noktaları daha da açıklayan oldukça uzun bir değerlendirme de yapmıştı: Bu değerlendirmenin en çok dikkati çeken kısmı, Machle’in raporunda Türkiye’de bir yükseköğretim kurumu kurulması için bazı nasihatlerde, önerilerde bulunduğu, oysa sorunun bir kültür planlaması olduğunu vurgulayan şu satırlar olmalıdır (Turan, 2008):

Okuduğumuz rapor bir bakıma güya Türkiye’de bir âli tahsil müessesesi (yükseköğretim kurumu) kurmak için nasihatleri ihtiva ediyor; hâlbuki hakikatte bütün Türkiye’de bir kültür programının ne olmasına, nasıl olmasına işaretler. O halde bizim için İstanbul Darülfünunu’nu ne yapalım diye bir mesele mevcut değildir. Bizim için, bütün Türkiye’de nasıl bir kültür planı yapalım, mesele budur. İşte biz, yalnız ve ancak biz, mudil (karmaşık) bir mesele karşısındayız ve onu behemehâl halletmek mecburiyetindeyiz. Bu mesele vazih surette hallolunmadıkça İstanbul Darülfünunu’nun islahından bahsetmek ayıptır, abestir, bîmanadır (manasızdır).

Raporda, 1932’de Darülfünunu’nda 88 müderris (profesör), 36 müderris muavini (doçent), 4 lektör, muallim (okutman), 72 asistan olmak üzere toplam 240 öğretim üye ve yardımcısı bulunduğu da belirtilmişti. Buna karşın öğrenci sayısı 2.500 idi. Müderrislerden 13’ü İlahiyat Medresesi kadrosunda bulunuyordu ama o medresenin hiçbir öğrencisi yoktu. Malche, raporunu, “Darülfünun sorunu aslında Türkiye’nin düşünsel, manevi, hatta geleceği sorunudur” diye noktalamıştı (Turan, 1998).

Cumhuriyet’in ilanı ile Türkiye’de önemli sosyo-ekonomik reformlar yapılmış, ancak Darülfünun beklenen ilerlemeyi gösterememiş, devrimlere karşı olumsuz tutum takınmış, ciddi ve toplum yararlı bilimsel çalışmalar yapılmamış, “Resmi devlet ideolojisini yansıtamadığı ve suskun kaldığı için rejimle ihtilafa düşmüştür (Öncü, 2002).”

Maarif Vekili Dr. Reşit Galip 1 Ağustos 1933 tarihinde yeni İstanbul Üniversitesi’nin açılış töreninde yaptığı konuşmasında Darülfünunu’na karşı gelişen hoşnutsuzluğu şöyle dile getiriyordu (Hirsch, 1950):

Memlekette büyük politik ve dalgalanmalar olmaktadır. Üniversite (Darülfünun) bunun karşısında tarafsız seyirci rolünü sürdürdü. İktisat alanında önemli değişimler olmaktadır. Darülfünun bunlarla tamamen ilgisiz görünüyordu. Hukukta köktenci değişiklikler yapıldı. Darülfünun yalnızca yeni kanunları ders programlarına almakla yetindi. Yazı reformu yapılmış, dilin özleştirilmesi hareketi başlamıştı; Darülfünun bununla hiçbir surette ilgilenmiyordu. Yeni bir tarih değerlendirilmesi ulusal bir hareket anlamında bütün ülkeyi sarmıştı. Darülfünun’un buna karşı ilgisini uyandırmak için, üç yıl beklemek ve çabalar sarf etmek gerekti. İstanbul Darülfünunu en sonunda sustu, kendi kabuğuna çekildi ve adeta bir ortaçağ yalıtılmışlığıyla dış dünyadan tamamen koptu.

Oysa Atatürk gerçek yol göstericinin ilim ve fen olduğunu vurguladığı sözlerinde bilimin nasıl olması gerektiğini şöyle vurgulamıştır (Kocatürk, 1999):

... Yalnız, ilmin ve fennin yaşadığımız her dakikadaki safhalarının gelişmesini kavramak ve ilerlemelerini zamanında izlemek şarttır. Bin, iki bin, binlerce sene evvelki ilim ve fen dilinin çizdiği kuralları, şu kadar bin sene sonra bugün, aynen uygulamaya kalkışmak, elbette ilim ve fennin içinde bulunmak değildir.

Böylece çağdaş anlamda bir üniversite oluşturmayı amaçlayan 2252 sayılı kanun 1933 yılında çıkarıldı. Bu kanunla İstanbul Üniversitesi ve ona bağlı olarak Tıp, Hukuk, Edebiyat, Fen Fakülteleri kurulmuştur. Atatürk’ün üniversite reformu genellikle Alman Üniversite modeline göre yapılmıştır. Bu yıllarda, faşist Alman diktatörü Hitler’in zulmünden kaçan pek çok değerli bilim adamı, en özgür ülke saydıkları Türkiye’ye sığınmaya başlamışlardı. Bu büyük bilginleri başka ülkelere kaptırmamak ve bundan sonra gelecekleri de barındırmak için, onların Türk üniversitesine alımları sağlanmış ve çalışabilecekleri ortam hazırlanmıştır. Bu bilginlerle yapılan anlaşmalarla tespit edilen plan şu idi: Bu bilginler kısa zamanda Türkçe öğrenecekler ve derslerini Türkçe vereceklerdi. Beş, on yıl içerisinde Türk doçentler yetişmiş olacak ve kürsüleri devralacaktı. Fakat uygulama ancak kısmen başarılı oldu. Çünkü Alman bilginleri arzu edilen süre

memlekette tutmak mümkün olmadı. Öte yandan, bu hocaların yerini alacak birçok değerli doçentlerin tam zamanlı olarak üniversiteye bağlanmaları sağlanamadı. Bununla beraber üniversitenin verimi Darülfünun devrinin kat kat üstündedir. Batı bilim âleminin tanıdığı ve orijinal araştırmaları klasik kitapları geçmiş ilim adamlarımız yetiştirmiştir (Irmak, 2001). Türkiye'ye gelen Yahudi asıllı bilim adamlarının ülkemizde bilimsel ve çağdaş demokratik esaslara dayalı bir üniversite kurulmasında büyük katkıları olmuştur. Dönemin Milli Eğitim Bakanı olan Dr. Reşit Galip'in 6 Temmuz 1933 tarihinde göçmen bilim adamlarıyla imzalanan anlaşma sırasında söylediği sözler 1933 Üniversite reformunun üniversitelerimizdeki çağdaşlaşma ve bilimselliğe katkılarını çok açık biçimde ortaya koymuştur (Hirsc, 1950):

500 yıl önce İstanbul'u aldığımızda, Bizans'ın önde gelen bilim adamları ve sanatçıları ülkeyi terk ettiler. Bunlardan birçoğu İtalya'ya gitti ve orada Rönesans'ı başlattı. Şimdi Avrupa'nın aldıklarını bize geri vermesinin zamanı gelmiştir. Vatanimizi yenilikleri getirmenizi, böylelikle çağdaş düzene ayak uyduramızı sağlamanızı ve yeni nesile çağdaş bilimde ilerleme yolunu göstermenizi umuyor, milletçe teşekkür ve saygılarımızı sunuyoruz.

Çağdışı kalan yaşlı bazı Darülfünun hocaları yeni kurulan Üniversite'nin dışında bırakıldılar. Diğer taraftan Üniversite'de boşalan kadrolar Alman, Macar, Avusturyalı profesörlerle doldurulmuştur⁶. Bilimsel çalışmalar ve rütbeler düzenlenmiş, Almanya'dan gelen bilim adamları II. Dünya Savaşı bitinceye kadar Türkiye'de kalmış, bir bölümü sonradan Amerika'ya veya eski vatanlarına dönmüştür. Ayrıca bu profesörlerden bazılarının Türkiye'den ayrıldıktan sonra da Türkiye'deki asistanlarıyla ölümüne kadar bağlarını sürdürmüşlerdir. Bir bölümü ise Türk vatandaşı olarak ölüncüye kadar Türkiye'de yaşamıştır. İstanbul Üniversitesi'nde görev alan yabancı öğretim elemanlarından olan Gerhard Kessler anılarında Türkiye'ye kabul edilmesiyle ilgili olarak övgü dolu şu sözleri dile getirmişlerdir (Hanlein, 2006): *"Asil ve şövalye ruhuna sahip Türk ulusuna bana bu imkanı tanıdıkları için ebediyen müteşekkire kalacağım"* demiştir.

Yeni üniversitenin kurulması, bütün araştırma ve kültür sorununu çözmedi. Ancak, Türk biliminin temelini kurmuştur. Atatürk üniversite reformu ile gerçek bilgiye kapımızı açan üniversite reformunun getirdiği yenilikleri şöyle özetlemektedir (Irmak, 2001):

1. İlmî ve idari özerklik sağlanmıştır.
2. Akademik kariyer, kanunla nizamlanmıştır.
3. Üniversitelerin, katma bütçe ile idaresi sağlanmıştır.
4. Bütçeleri, eskisi ile kıyaslanmayacak bir seviyeye ulaştırılmıştır.
5. Her dalda öğretim elemanı yetişmiştir.
6. Öğretim ve araştırma araçları artırılmıştır.

Söz konusu *"kültür programı"*nın saptanması için öncelikle dünyaca tanınmış bilginleri Ankara'ya çağırıp görüşlerini almak gerektiğini ve üniversite sorunu denince ilkokullardan başlayarak bütün öğretim kurumları ile birlikte ele alınması zorunlu olduğunu belirten Atatürk, bir üniversite açılması için öncelikle altyapının tamamlanmasının şart olduğunu da belirtmiştir (Turan, 1998).

Şüphesiz Türk ilk mektepleri, Türk orta ve lise mektepleri, Türk yüksek camiası (topluluğu) için Türk yüksek camiasının istediği evsafa talebe yani muhatap, zekâ, ilim, fen, hülâsa insanlık kabiliyeti yetiştirdikten sonradır ki Türkiye'nin şûrasında burasında ve her yerinde üniversite *enstitülerinden bahs olunabilir* (Turan, 1998).

Bütün bunlardan sonra yapılması gerekeni de 2 madde olarak şöyle özetlemişti (Turan, 1998):

- 1) İstanbul Darülfünunu lağv olunmuştur; yerine İstanbul Üniversitesi tesis olunacaktır (kurulacaktır).
- 2) Bunun tesisine Maarif Vekili memurdur."

1 Kasım'da TBMM'nin yeni çalışma yılını açarken yaptığı konuşmada varılan kararı şöyle açıklamıştı: *"Üniversite kurulmasına verdiğimiz önemi belirtmek isterim. Yarım önlemlerin kısır olduğundan kuşku yoktur. Bütün işlerimizde olduğu gibi eğitimde ve kurulan üniversitede de kökten önlemler yürütmek kesin kararımızdır."* Hükümetin de aldığı kararla raporun uygulanmasına geçildiğinde Maarif Bakanlığında bir değişikliğe gidilerek Esat Sagay'ın yerine genç ve dinamik Dr. Reşit Galip getirilmişti. Yeni düzenlemeye esas olarak hazırlanan yasa tasarısı da 31 Mayıs 1933'te TBMM 'de kabul edilmişti. Yasaya göre İstanbul Darülfünunu 31 Mayıs 1933 tarihiyle kapatılıyor ve onun yerine 1 Ağustos 1933'te İstanbul Üniversitesi kuruluyordu. Bayındırlık Bakanlığına bağlı olan İstanbul'daki Yüksek Mühendis Mektebi (bugünkü Teknik Üniversite) de kurulan üniversitenin kapsamına alınıyordu. İstanbul Üniversitesi Maarif Bakanlığı'na bağlı olacaktı. Yasa bir yıl süreyle geçici öğretim kadrosunun bakanlarının kadro dışı bırakılmalarına olanak sağlıyordu (Turan, 1998). Uygulamanın esaslarını saptayabilmek için de bir komisyon kurulmuştu. Bunda matematik profesörü Kerim Erim, Bakanlık Müsteşarı Salih Zeki ile bakanlık müfettişleri Avni Başman ve Rüştü Uzel görev almışlardı. Komisyon, emeklilik yaşını 60 olarak saptamıştı. Öğretim üyelerinin tüm çalışmalarını üniversiteye vermeleri, dışarıda muayenehane açmamaları ilkesi de kabul edilmişti. Kadroda kalacakların belirlenmesinde bilimsel yetenekleri ile o zamana kadar yaptıkları yayınlar ve araştırmalar ölçüt alınacaktı.

Böylece yeni düzenlemesiyle 18 Kasım 1933'te öğretime başlayan üniversitede eski öğretim kadrosundan birçoğuna görev verilmediği görülmüştü. Ancak bunların sayıları hakkında verilen rakamlar birbirini tutmamakta, 92'den başlayarak 157'ye kadar çıkarılmaktadır. Bu düzenlemede bilimsel ölçütler yanında kimi kişisel değerlendirme ve sürtüşmelerin de etken oldu-

⁶Darülfünun'un 88 müderris, 36 müderris muavini, 44 muallim ve 72 asistan olmak toplam 240 öğretim elemanı kadrosundan 157'si (71 müderris ve muallim, 13 müderris muavini ve 72 asistan) tasfiye edilmiştir (Kafadar, 2000).

ğunu kabul etmek gerekir. Her ülkede görülebilen bu insancıl zaafı tümüyle ortadan kaldırma olanağı ne yazık ki şimdiye kadar da bulunamamıştır. Darülfünun'un Üniversite'ye dönüştürülmesinden sonra, 1934'te bazı derslerin programdan çıkarılması ya da birleştirilmesiyle aralarında Prof. Tevfik Sağlam'ın da bulunduğu 5 kişi daha açıkta bırakılmıştı. Sayısı azalan öğretim kadrosunu güçlendirmek için Malche'in öngördüğü ve Atatürk'ün de rapora yazdığı notlarda belirttiği gibi yabancı uzmanlar getirilmişti. O yıllarda Nazi Almanyasında Adolf Hitler'in üstün ırk anlayışı ile Germen olmayanlara karşı giriştiği kampanya, kendi alanlarında ün yapmış olan birçok Alman vatanı bilim adamının yapılan çağrıyı kabul ederek Türkiye'de görev almalarına olanak hazırlamıştı. Bunların üniversite öğretim kadrolarında ve benzeri kuruluşlarda görev almaları kabul etmek gerekir ki, Türkiye'de bilimsel anlayış ve araştırmalara büyük bir canlılık getirmiştir. İstanbul Üniversitesi'nin kurulduğu 1933'te başkent Ankara'da da üniversite düzeyinde bir başka yükseköğretim kurumu öğretime başlamıştı: Yüksek Ziraat Enstitüsü ülke kalkınmasında öncelik tarıma ve tarımsal endüstriye verilince bu alanda gerekli uzmanları ve elemanları yetiştirme sorunu da ele alınmıştı. İlk aşamada İstanbul Halkal'daki Ziraat Mektebi Alisi kapatılarak Ankara'da bir Yüksek Ziraat Mektebi açılmıştı (1930). Bunun da yeterli olmadığı anlaşılınca daha yüksek düzeyde eğitim-öğretim verecek Yüksek Ziraat Enstitüsü kurulmasına ilişkin bir yasa çıkartılmıştı (10 Haziran 1933). Büyük çapta Alman öğretim üyelerinin görev aldıkları enstitü, Cumhuriyet'in 10. yıldönümünde (30 Ekim 1933) kurulmasında büyük çaba gösteren Başbakan İnönü'nün bir konuşması ile öğretime başlamıştı. Bu üniversite 4 fakültenin oluştuğu Yüksek Ziraat Enstitüsü Tarım Bakanlığına bağlı olarak kurulmuştu. Daha sonraki yıllarda üniversiteler içerisindeki yerini alacaktı (Turan, 2008).

Söz konusu düzenleme ve kuruluşlardan sonra sıra Ankara'da kurulması öngörülen üniversiteye gelmişti. Atatürk'ün Malche'in raporunu okurken yazdığı görüş doğrultusunda başkentte kurulmasına karar verilen üniversitenin ilk fakültesi olan ve Dil Tarih-Coğrafya Fakültesi 9 Ocak 1936'da öğretime başlamıştı. Böyle bir fakültenin açılmasında görev alacak elemanları yetiştirmek amacıyla 1926'dan başlayarak Avrupa'daki çeşitli üniversitelere öğrenci gönderilmişti. Onlardan birçoğu öğrenimlerini bitirerek hatta doktoralarını da vererek yurda dönmüşlerdi. Özel uzmanlık alanlarına ilişkin dersler için de Almanya'dan çağrılan profesörlerden yararlanılmıştı. Böylece daha ilk aşamada sayısı 20'yi aşan bir öğretim kadrosu sağlanmıştı. Açılacak fakülteye Dil ve Tarih-Coğrafya adının verilmesini de doğrudan doğruya Atatürk önermişti. Çünkü 1935 Haziranında kabul edilen yasada, fakültenin şu 2 amaçla kurulduğu belirtilmişti (Turan, 1998):

- Türk kültürünü bilgi yöntemiyle işleyecek bir inceleme ve araştırma kurumu oluşturmak,
- Öğretim kurumlarına, ulusal dil ve tarihin bilimsel ve en yeni anlayışlarına göre hazırlanmış öğretmenler yetiştirmek.

Malche'in raporunu vermesinin ardından Falih Rıfki, Hâkimiyet-i Milliye'deki "Darülfünun" başlıklı yazısında (21 Temmuz 1932), "Darülfünun dahi Türk inkılabına dair on seneden beri henüz

bir tek sayfa telif etmemiştir (yazmamıştır)" diyerek sorunun Yeni Türkiye için çok önemli olan bir başka yönüne değinmişti. Bu durum Atatürk ve Mustafa Necati'nin Darülfünun'dan beklentilerinin gerçekleşmemiş olduğunu göstermiştir (Turan, 1998).

SONUÇ

Tanzimat Dönemini (1839–1856) takip eden yıllarda, Türkiye'de Avrupa'nın bilimsel ve kültürel gelişmelerini değerlendirecek kişi ve kurumlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda, Avrupa tarzı eğitim kurumları açılmak istenmiştir. Eğitimde ilk kademedin başlanarak, yükseköğretime doğru bir yenilik hareketi başlamıştır. 1845 yılına gelindiğinde, Meclis-i Vala'da alınan karar sonucunda, bir üniversite kurulması gündeme gelmiştir. 1845'te açılan bu eğitim kurumunda, çeşitli nedenlerle on sekiz yıl eğitim öğretim başlayamamış, ilk ders 1863'te verilebilmiştir. 19. y.y.' da açılan yüksekokullardan farklı olarak, üniversite seviyesinde kurulan bu okula, Darülfünun ismi verilmiştir. Cumhuriyetin ilanı sonrasında Darülfünun, yaklaşık on sene kadar varlığını devam ettirebilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitimin ilk kademelerine yönelik inkılâplara yer verilmiştir. Ayrıca halk eğitimine önem verilmiş, okuma yazma seferberliği başlatılmıştır. Cumhuriyetin kurulmasıyla yalnız eğitim alanında değil, hemen her alanda inkılâp hareketleri yaşanmıştır. Bu inkılâpların gençliğe aktarılması ve benimsetilmesi için eğitim kurumları önemli görevler üstlenmiştir. Cumhuriyet döneminde, 3 Mart 1924 tarihinde, Tevhid-i Tedrisat Kanununun yayınlanmasıyla eğitimde yaşanacak gelişmelerin temeli atılmıştır.

1930'lu yıllarda Darülfünun'a yönelik eleştiriler artmış, bu eleştiriler mecliste de dile getirilmeye başlanmıştır. Eleştirilerden en önemlisi, Darülfünun'un dışarıdaki gelişmelere karşı du-yarsız olması ve kendi içinde sorunlarının artmasıdır. Öğretim elemanları arasındaki çekişme, Darülfünun'da özerkliğin uygulanması sırasında yaşanan sıkıntılardan kaynaklanmıştır. Osmanlı Devleti'nin bilim ve fende, siyasi ve sosyal alanlarda ileri olduğu dönemlerde, Avrupa, Osmanlıdaki bu gelişmeleri takip ederek, belli bir noktaya ulaşmıştır. Osmanlı Devleti ise, Avrupa'daki yenilikleri takip edememiş, bu durum Darülfünun'da da görülmüştür. Darülfünun'a yöneltilen eleştiriler sonunda, Darülfünun'da reform hazırlanması amacıyla bir uzmanın getirileceği konusu basında yer almıştır. Darülfünun'da inceleme yapmak ve bir rapor hazırlamak üzere, Türk Hükümeti'nin talebiyle, İsviçre'den eğitim bilimci Prof. Albert Malche getirilmiştir. 1932 senesinin Ocak ayında Türkiye'ye gelen, Malche Darülfünun ile ilgili tespitler yapmış, Darülfünun'da eğitimin istenilen düzeyde olamamasının nedenlerini araştırmıştır. Bu rapor doğrultusunda üniversite reformu için çalışmalar başlamıştır. Yaklaşık bir sene sonra, 1933 yılında Üniversite Reformu yapılmıştır. Bunun sonucu olarak, Darülfünun bütün fakülteleri ile beraber, 31 Temmuz 1933 tarihinde kaldırılmış ve yerine 1 Ağustos 1933 tarihinde İstanbul Üniversitesi açılmıştır.

Cumhuriyet döneminde sosyal, hukuki, siyasal alanda ve eğitim alanında, ilmi rehber edinen çok önemli inkılâplar yapılmıştır. Bu inkılâplar genç Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceğini şekillendirecek ve onu çağdaş devletler içinde saygın bir konuma yükseltecek atılımlardır. Bunları planlayacak ve uygulayacak

kadroları yetiştirecek olanlar da muhakkak ki üniversitedir. Çağdaş ve modern prensipler üzerinde kurulmuş olan devletimizin üniversitesi de çağdaş ve modern olacaktır. Cumhuriyet sonrasında üniversite eğitiminin yeniden düzenlenmesi ve yapılan reformlar bu amacı gerçekleştirmeye yöneliktir. Gelişmiş ülkelerin birikimlerinden yararlanılmak amacıyla sahasında tanınmış ilim adamları ülkemize davet edilmiş ve üniversitede görevlendirilmişlerdir. Bugün Türkiye'nin hemen her yerinde bir üniversite varsa, bunlar Atatürk'ün kurduğu ilk üniversiteden doğmuştur. Üniversite tarihinde 1933 Üniversite Reformu "reform" ifadesi geçen ilk ve tek uygulama olmasına karşılık, daha sonraki yıllarda da üniversitede düzenlemelere gidilmiştir. 1946 yılında 4936 sayılı kanun yürürlüğe girmiş; 1960 senesinde 114 ve 115 numaralı kanun maddelerinde değişiklik yapılmış; 1973'te 1750 sayılı kanun, 1982'de ise 2547 sayılı YÖK kanunu üniversite tarihinde yapılan önemli uygulamalar olarak yerini almıştır.

1933 Üniversite Reformu'nun üniversite tarihinde ayrı bir yeri ve önemi vardır. Üniversite alanında ilk ve köklü bir çalışma olan Üniversite Reformu bu yönüyle üniversite ile ilgili Cumhuriyetin ilerleyen yıllarındaki değişimlere öncülük etmesi bakımından ve belki de diğer kanunların oluşumunu etkilemesi açısından daha büyük bir önem arz etmiştir. Bir diğer noktada diğer yenilik hareketlerinden farklı olarak içinde reform ifadesi geçen ilk düzenleme olmasıdır. Ayrıca yabancı bir öğretim üyesinden istifade edilerek gözlemlerinin hayata geçirilmesi ile oluşması diğer önemli bir noktadır. Son olarak ise tüm bu bilgiler ışığında, Üniversite Reformu ile birlikte Cumhuriyetin ilk yıllarında açılan İstanbul Üniversitesi (1933), Yüksek Ziraat Enstitüsü (1933), İstanbul Teknik Üniversitesi (1944), Ankara Üniversitesi (1946) ile enstitüler ve yüksek okullar ülkemiz yükseköğretim yapısının temelini oluşturmuştur.

KAYNAKLAR

- Arslan, A. (1995). *Darülfünundan Üniversiteye*, İstanbul: Kitabevi.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri (1961), Cilt I, 2. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ataunal, A. (1993). *Cumhuriyet Döneminde Yükseköğretimdeki Gelişmeler*, Ankara: MEB Yükseköğretim Genel Müdürlüğü Yayını.
- Başar, E. (1996). *Türk Yükseköğretim Sisteminin Dünü Bugünü Yarını, Eğitimimize Bakışlar I*, Editör: İlhami Fındıkçı, İstanbul: Kültür Koleji Eğitim Vakfı Yayınları
- Berkem, A. R. (2003). *Yeni İstanbul Üniversitesi 70 Yaşında-Reformdan Bugüne Üniversitemiz*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları
- Bilsel, C. (1943). *İstanbul Üniversitesi Tarihi*, İstanbul: Kenan Matbaası.
- Ergin, O. N. (1977). *Türk Maarif Tarihi*, Cilt. 3-4.
- Ergün, M. (1996). *II. Meşrutiyet Devrinde Eğitim Hareketleri (1908-1914)*, Ankara: Ocak Yayınları
- Gelişli, Y. (1993). *1933 Üniversite Reformu ile 1981 Üniversite Reformunun Tarihi Perspektiv İçinde Karşılaştırmalı Analizi*, Eğitim Programları ve Öğretim, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Gürkan, K. İ (1971). *Darülfünun Grevi*, İstanbul.
- Hanlein, A. (2006). *Gerhard Kessler: Türkiye'de Sürgün Bir Alman Sosyal Politikacı*, (Çev: Alpay Hekimler, Çalışma ve Toplum, 2006 / 2, s. 39.
- Hatiboğlu, T. (2000). *Türkiye Üniversite Tarihi*, İkinci Baskı, Ankara: Selvi Yayınları.
- Hirsch, E. (1950). *Dünya Üniversiteleri ve Türkiye'de Üniversitelerin Gelişmesi*, No: 23, I. Cilt, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Irmak, S. (2001). *Atatürk Devrimleri Tarihi*, İstanbul: Yapı ve Kredi Bankası Yayınları.
- İnan, A. (1984). *Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*, Dördüncü Baskı, Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kafadar, O. (2000). *1933 Üniversite Reformu'nun Felsefe Eğitime Etkileri*, *Felsefe Dünyası*, 31, (1), s. 49.
- Kısakürek, M. A. (1976). *Üniversitemizde Yenileşme - Programlar ve Öğretim*, Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Kocatürk, U. (1999). *Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri*, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- Koçer, H. A. (1979). *Türk Üniversitelerinde Örgütsel Gelişme, Üniversite Yönetiminin Uluslar arası Sorunları (19-21 Mart 1979)*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, No: 80,s.13.
- Korkut, H. (2005). *Türkiye'de Cumhuriyet Döneminde Üniversite Reformları*. Yayim.Meb.Gov.Tr/Dergiler/160/Korkut.Htm-07.09.2005- Web İletisi.
- Ortaylı, İ. (2001). *Gelenekten Geleceğe*, İstanbul: Ufuk Yayınları.
- Ortaylı, İ. (2003). *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Öncü, A. (2002). *Akademisyenler: Üniversite Reformu Söyleminde Batı*, Modernleşme ve Batıcılık, Ed. Uygur Kocabaşoğlu, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Semiz, Y. (1999). *Konya'da Yükseköğretimin Tarihçesi*, Milli Mücadeleden Günümüze Konya (1915-1965) Cilt: 1, Konya: Konya Valiliği İl Kültür Müdürlüğü Yayınları.
- Tanilli, S. (1991). *Uygarlık Tarihi*, Altıncı Baskı, İstanbul: Say Yayınları.
- Taşdemirci, E. (1993). *1933 Üniversite Reformu İle 1981 Üniversite Reformunun Karşılaştırmalı Analizi*, Eğitim Bilimleri I. Ulusal Kongresi (24-28 Eylül 1990) Bianel Kitabı, Ankara: Milli Eğitim Basımevi.
- Timur, T. (2000). *Toplumsal Değişme ve Üniversiteler*, Ankara.
- Tunçay, M., & Özen H. (1984). *1933 Tasfiyesinden Önce Darülfünun*, Yapıt, s. 8-10.
- Turan, Ş. (1998). *Türk Devrim Tarihi*, 3. Kitap, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Turan, Ş. (2008). *Mustafa Kemal Atatürk*, 2. Baskı, Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Widmann, H. (1981). *Atatürk Üniversite Reformu*, Çev.: Akyut Kazancıgil-Serpil Bozkurt, İstanbul.
- Yamaner, Ş. (1999). *Atatürkçü Düşüncede Ulusal Eğitim*, İstanbul: Türk Diyanet Vakfı Yayınları.